

УДК 159.922.4:504:378:63

ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТА ГУМАНІСТИЧНА ОРІЄНТОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ СТУДЕНТІВ-ЕКОЛОГІВ

Тимчук І.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

У статті досліджено етнопсихологічні аспекти підготовки майбутніх екологів у тісному зв'язку із загальними екологічними питаннями. Конкретизовано основні риси української ментальності. Розглянуто психологічні особливості процесу формування екологічної свідомості в юнацькому віці. Проаналізовано зміст психологічних навчальних дисциплін з точки зору насичення їх гуманістичним матеріалом (на основі дисциплін «Психологія», «Екологічна психологія»).

Ключові слова: педагогіка, етнопсихологія, екологічна психологія, методика викладання у вищій школі.

Постановка проблеми. З середини XIX ст. на рівні наукової свідомості стає очевидним, що існуючі форми природокористування, що базувалися на завойовницькому ставленні до природи, спричинили надмірний техногенний тиск на довкілля, що приведе через дуже нетривалий час до екологічної катастрофи [3, с. 133].

Осмислення екологічного буття нації є зараз дуже актуальним для України. Це важливо як для розвитку самосвідомості нації, так і для розв'язання екологічних проблем [3, с. 134].

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання українського національного характеру та ментальності розглядали у своїх роботах П.І. Гнатенко, Г. Півторак, А.В. Фурман. Проблемі гуманізації навчання та виховання у сучасній педагогічній літературі присвятили свої дослідження Ш.А. Амонашвілі, С.У. Гончаренко, О.А. Захаренко, Ю.І. Мальований, О.Я. Савченко та ін.

Метою даної статті є дослідження етнопсихологічних аспектів підготовки майбутніх екологів у тісному зв'язку із загальними екологічними питаннями; проаналізувати зміст психологічних навчальних дисциплін з точки зору насичення їх гуманістичним матеріалом (на основі дисциплін «Психологія», «Екологічна психологія»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Ця проблема є актуальною для процесу навчання, особливу студентської молоді, від якої залежить майбутнє не лише довкілля, а й нації. Об'єктом нашого інтересу є студенти екологічного факультету аграрного навчального закладу, цим зумовлена особливість наших підходів до розуміння етнопсихологічних проблем. Ми не маємо змогу ґрунтовно займатися проблемами етнопсихології, а тому використовуємо будь-яку можливість розглядати ці проблеми в тісному зв'язку із загальними екологічними питаннями.

У зв'язку з екологічною кризою, що зумовила зміну ставлення людини до довкілля, виникла потреба формування нового виду свідомості екологічної свідомості. Доречним є з'ясування змісту цієї категорії, а він ґрунтується на розумінні сутності поняття «свідомість».

У навчанні студентів психології суттєвою є робота з категоріальним апаратом, зокрема поняттям «свідомість». Це вища, інтегруюча форма психіки, яка є результатом суспільно-історичних умов людини, формується в трудовій діяльності та спілкування за допомогою мови з іншими людьми [6, с. 104].

В умовах екологічної кризи в Україні є необхідність впливати на свідомість нації, формувати світосприймання довкілля. Під екологічною свідомістю розуміють вищий рівень психічного відображення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, рефлексія відносно місця та ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегуляція даного відображення [5, с. 31].

Свідомість в психології розглядається на рівні окремої людини, тобто, мова може йти про індивідуальну свідомість. Коли ж говорять про свідомість групи людей, то мають на увазі колективну свідомість. Прикладом колективної свідомості є наука, релігія, мистецтво, а також ментальність. Ментальність розуміють як притаманний даній нації варіант світосприймання, поведінки, який реалізується на спільній мовній, культурній і морально-етичній основі. Таке визначення належить Григорію Півторакові.

Ментальність – це й чуттєво-мисленнєвий інструментарій освоєння довкілля; це природний спосіб бачення світу, який є непрорефлексованим, логічно необґрунтованим, у ньому відсутня усталена система мислєдіяльності [7, с. 42].

Для української ментальності характерним є інтровертований тип мислення. Тобто, це спокійний, терплячий, миролюбний, наполегливий народ. Інтровертований тип мислення поведінки логічно зумовлює утворення наступної риси української ментальності індивідуалізму. Оскільки для українця головним є звернення до свого внутрішнього життя, то характерною рисою українців є почуттєвість [1, с. 55-56].

Розуміння значення ментальності є необхідним, оскільки це різновид колективної свідомості, який суттєво впливає на формування свідомості екологічної. А її виховання в центрі вивчення навчальної дисципліни «Екологічна психологія». У даному напрямі найбільш значимою є тема «Екологія та етнос», оскільки пошук оптимальних шляхів розв'язання екологічної кризи, оптимальних форм людської діяльності в природі потребують не лише досконалого знання сучасних методологічних підходів і технологій, а й культурно-історичних особливостей ставлення народу, нації до природи.

Етнос досліджується тому, що в ньому поєднані екологічні, соціальні і національні особливості людини. У сучасній літературі етнос розглядається як вихідна еколого-соціальна система, в якій зафіксовані особливості реальності національного буття [4, с. 130].

За визначенням Л. Гумільова, етнос – колектив людей, що виник природним чином на ґрунті оригінального стереотипу поведінки. Цей колектив існує як енергетична система, котра протиставляє себе іншим таким же колективам, виходячи із відчуття комплементарності. Термін «відчуття комплементарності» вказує на характер зв'язків між членами етнічної спільноти. В його основі – генетичний потяг між людьми, що мають спільний стереотип поведінки. Учений обґрунтовує існування симбіотичних зв'язків етносів, що проявляються як приязнь, доброзичливість у контактах етносів, так і негативну комплементарність, яка проявляє себе в існуванні «етнічних химер». Дослідниками обґрунтовується думка про зв'язок етносів з певним довкіллям, їх визначеність особливостями ландшафтів. Звертається увага на один з аспектів детермінованості етносу ландшафтом. Йдеться про множинну первинних, традиційних, пов'язаних з географічними умовами способів діяльності етносів у природі, які в сучасному існуванні нації проявляються в трансформованому вигляді, але опосередковано зберігають спорідненість з певними ландшафтами. В екологічному смислі значимим є те, що така спорідненість визначає певні етнокультурні способи природодоставлення і природокористування [4, с. 132].

Вагомим науковим дарунком з даної проблеми є ґрунтовна праця Михайла Грушевського «Історія України-Русі». В ній значне місце відводиться історичному аналізу залежності розвитку української культури від природного середовища. Йдеться про його вплив на культурні орієнтації, історію українського народу осмислюється крізь призму відношення «культурно-природне середовище». Питання впливу природного середовища на свідомість досліджував П.О. Тутківський. Він доводив, що через рельєф, ґрунти, гідросферу і клімат здійснюється вплив на флору, а через неї – і на фауну; і через усі елементи ландшафту – на побут – на побут. Культуру, сільськогосподарську, економічну та державну діяльність людини.

Є. Маланюк підкреслював, що слово «гарний» у значенні «красивий» вживали також, позначаючи внутрішні якості людини, її доброту. Такої ж думки дотримувався і Г. Сковорода, наголошуючи: «У нас користь є красою, краса ж зачарування природою, тісний внутрішньо-духовний зв'язок українця з довкіллям не відповідає західноцивілізаційним світоглядним орієнтаціям на перетворення й завоювання природи». Екофіліяльність українського етносу, як риса його культури, скоріше орієнтує на дотримання законів природи, інтуїтивне проникнення в її суть. Це спрямованість на внутрішній емоційно-почуттєвий світ людини, де панує не логіка, а палкий пошук серця. Цю особливість визначають як «кордоцентризм» [3, с. 135].

Іван Нечуй-Левицький підмічає цікаву закономірність у світосприйманні українського народу. Саме цей фактор є домінантою психічного наслідування спільності. Однаковість часосприйняття була закріплена в обрядах, традиціях, ритуалах усній творчості. І через них перетворювалась у програму відтворення такого ставлення до природи, де продукти життєдіяльності етносу включаються до кругообігу речовин у біосфері.

Поряд із етнопсихологічними особливостями викладання психологічних дисциплін в аграрних ВНЗ нас цікавить проблема гуманістичної орієнтованості психологічних дисциплін у вищій школі.

Студенти – категорія дітей юнацького віку, а в цьому віці особливо виражене переважно естетичне, «споглядалне» сприйняття природи, ставлення до якої має об'єктний характер, хоч і менш прагматичний, ніж у старшому підлітковому віці, намічається підвищення рівня інтенсивності непрагматичного ставлення до природи, у якому домінує перцептивно-афективний компонент.

Юнацький вік спонукає до пошуку гармонії у світі природи, осмислення особистої позиції у відносинах з ним. Отже, сутність педагогічної стратегії для цього віку полягає в стимулюванні такої інтелектуальної діяльності студентів, у якій на світоглядному, абстрактному рівні формуються педагогічне бажані зв'язки в індивідуальній картині світу.

Практична взаємодія зі світом природи здійснюється з акцентом на оволодінні технологіями естетичного засвоєння природних об'єктів: прояву почуттєво-естетичної сприйнятливості до них; індивідуально-значеннєвої оцінки їх вітальних (життєвих) станів; емоційної чуйності в ситуаціях спілкування з ними; і, нарешті, в умінні знайти культурну форму збереження і вираження свого враження про ці об'єкти (у малюнках, віршах, фотографіях, музиці і т. ін.).

Отже, психологічні особливості процесу формування екологічної свідомості в юнацькому віці детермінують концентрацію педагогічних зусиль на формуванні відповідної системи уявлень і на освоєнні систематичних технологій взаємодії особистості зі світом природи.

З основного методологічного принципу екологічної психо-педагогіки виникає необхідність задіяти всі канали у процесі формування екологічної свідомості, стимулювати дію відповідних механізмів, будувати педагогічний процес відповідно до індивідуальних і вікових особливостей дитини [2, с. 390-391].

Навчальна дисципліна «Екологічна психологія» з'явилась у навчальних планах ВНЗ недавно, але вже знайшла там чільне місце і слугує вирішенню поставлених вище проблем підготовки екологів-гуманістів.

Розглядаючи тему «Ставлення до природи як предмет психологічного дослідження», наголошуємо на суб'єктному непрагматичному ставленні до природи, аналізуємо основні типи суб'єктного ставлення до природи; тему «Проблема суб'єктного сприймання світу природи» – специфіку суб'єктного сприймання природних об'єктів (анімізм, антропоморфізм, персоніфікація та суб'єктифікація).

Ознайомлюючись із «Механізмами формування суб'єктного ставлення до природи по перцептивному, когнітивному та практичному каналах», студенти отримують відомості про роль психологічних релізерів у формуванні суб'єктного ставлення до природних об'єктів.

Ключовою для нашого дослідження є тема «Проблеми екологічної свідомості». Майбутні екологи отримують знання про сутність, власності та форми прояву екологічної свідомості,

типи екологічної свідомості, вплив криз та катастроф на екологічну свідомість.

Зміст курсу «Психологія», що викладається студентам напряму підготовки «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» покликаний реалізувати завдання гуманізації освіти. Програма цієї дисципліни є уніфікованою, її зміст не диференціюється відповідно до мети фахової підготовки студентів певних напрямів. Це закономірно, оскільки дана дисципліна є нормативною з циклу соціально-гуманітарних курсів. Однак, ми вважаємо, що з метою конкретизації студентам-екологам змісту їхньої професійної підготовки, поглиблення фахової мотивації, засвоєння ними концептуальних цілей екологічної діяльності в сучасних умовах (не лише охорона навколишнього середовища, прагнення до створення збалансованості у використанні природних ресурсів, а й турбота про майбутнє людства) доречним є поглиблення змісту дисципліни в напрямі його гуманістичної орієнтованості. Забезпечення гуманістичної орієнтованості змісту навчання студентів відповідно до концепції нашого дисертаційного дослідження є важливою педагогічною умовою гуманізації навчальної діяльності майбутніх екологів у процесі їхньої фахової підготовки.

Оскільки наявна дана педагогічна умова, то пропонуючи студентам зміст тем навчальних дисциплін «Основи психології» (із циклу соціально-гуманітарної підготовки) та «Екологічна психологія» (з циклу професійних дисциплін), ми акцентуємо увагу на окремих з них у напрямі гуманізації фахової підготовки майбутніх екологів. Так, наприклад, розглядаючи тему «Особистість», акцентуємо увагу на позитивній «Я»-концепції особистості, адекватній самооцінці та самоповазі. Наголошуємо, що ідеалом різнобічно розвинутої людини є гармонійна особистість. Гармонійні відносини між особистістю і світом означають гармонію між тим, чого особистість вимагає від інших, і тим, що вона може й повинна дати їм. Сприятиме динамізму процесу самореалізації та самоактуалізації студентів вивчення гуманістичної теорії особистості.

У деяких видах діяльності від рис темпераменту може залежати не тільки хід виконання, а й кінцевий результат. Тому, вивчаючи тему «Темперамент», детально аналізуємо позитивні риси та недоліки кожного із типів.

Характер відіграє основну роль у виявленні змісту внутрішнього світу людини, в ньому виявляється її «Я», її життєва позиція. В характері сутність особистості дістає своє яскраве й повне виявлення. Знати характер – це, по суті, знати особистість. Тому тема «Характер» є також провідною у напрямі гуманізації змісту навчальної дисципліни «Основи психології».

Підсумком розділу «Персонологія» є розуміння студентами того, що «поганих і добрих» людей немає. Кожна людина – яскрава індивідуальність, особистість із своїм типом темпераменту, характером, типом акцентуації характеру. Стосунки між людьми будуть гуманними лише тоді, коли всі ці особливості враховувати, ставитись до інших толерантно, працювати над собою, постійно вдосконалюючись, поглиблювати у собі кращі риси характеру, використовувати сильні сторо-

ни темпераменту, самоактуалізовуватися. Проте основним підґрунтям гуманних взаємовідносин є визнання кожним кожного найвищою цінністю. Ніколи не буде гуманних взаємовідносин, якщо бракує взаємного визнання, справжньої рівності, шанування. Будь-яка фальш, упередження, зверхня поведінка стають на заваді добрих взаємовідносин. Правдивість, щирість, делкатність, визнання прав іншого – це вияв природного закону в людині, святий обов'язок кожного викладача-гуманіста.

Оскільки основою гуманних стосунків є суб'єкт-суб'єктна взаємодія, то ключовою для гуманістичної орієнтованості психологічних дисциплін є тема «Психологія спілкування»: функції спілкування, засоби, стилі спілкування; ділове та сімейне спілкування; конфлікт у спілкуванні. Людяною людину робить одна з найважливіших потреб – потреба у спілкуванні. Жодні здібності не приведуть людину до успіху, якщо вона не комунікабельна. На лекції наголошуємо, що нестача комунікабельності спричиняє замкненість, напруженість, роздратованість, агресивність, збіднює емоції і мовлення, тобто, не сприятиме формуванню гуманістично спрямованої особистості майбутнього фахівця з екології. На лекції студенти знайомляться з поняттям про спілкування, вивчають його функції, види, засоби, стилі. За допомогою проблемних запитань студенти роблять висновок, що гуманістично спрямований фахівець буде надавати перевагу таким стилям спілкування, як «спільна творчість», «дружня прихильність»; уникатиме стилів «дистанція» і «загравання» та повністю відмовиться від стилю «залажування» та «менторського» стилю.

Професійна діяльність екологів відбуватиметься здебільшого за офіційних обставин, а тому доречним є вивчення студентами матеріалів про ділове спілкування та його культуру. Ділове спілкування нерідко порівнюють з грою в шахи, де неможливо «закреслити» непродуманий хід. Раз його вже зроблено, ситуація змінюється, і наступні ходи необхідно вже робити за нових умов. Досвід показує, що в практиці ділового спілкування має особливе значення вміння говорити, слухати, ставити запитання, сприймати партнера, стримувати емоції.

Студентів переконуємо, що оберігаючи власний час і час своїх колег по управлінню чи підприємництву, необхідно дотримуватися вивчених практикою життя неписаних правил проведення ділового спілкування: елементарно вислухати і не перебивати людей, особливо коли вами обурені; потрапивши у складну ситуацію, – слухати, намагаючись зрозуміти; бути тактовним (ввічливість обеззброює – важко бути грубим, коли інший поводить себе ввічливо і коректно); при необхідності дати відступити протилежній стороні з гідністю; дотепність – сильна зброя, але нею потрібно користуватися в коректній формі; вміти вчасно промовчати; про що б не йшла мова, треба вміти говорити, зробити все належне, щоб інша сторона вас зрозуміла. Для того, щоб повідомлення було сприйняте правильно, необхідно: добре знати тематику зустрічі; спланувати своє повідомлення; не нехтувати фактами; намагатися повернути до себе увагу; стежити за своєю мовою; говорити задля досягнення мети.

Процес формування навичок ділового спілкування передбачає й вироблення умінь слухати. Німецький соціолог Вальфіш Рулен навіть сформулював аргумент мовчання: якщо ваш співрозмовник роздратований, якщо ви самі роздратовані, якщо ви довго говорили, – помовчіть, дайте сказати іншим; якщо вам дали слово, а те, що ви хотіли сказати, вже висловили інші, відмовтеся від повторення; коли вам хочеться поговорити про власні справи, а вас слухають сторонні люди, яких це не цікавить, – промовчіть; якщо ви недостатньо обізнані з певним питанням; краще промовчіть, аби не образити гідності інших; мовчіть у ситуації, в якій своєю розмовою ви б могли мимоволі розкрити довірену вам таємницю; не слід бути надокучливим співрозмовником і завжди потрібно слідкувати за своїм настроєм.

Оскільки нашими слухачами є молодь, окремо розглядаємо на лекції питання сімейного спілкування та поради щодо уникнення конфліктів. Наголошуємо, що їх основною причиною є саме манера спілкування, яка спричиняє конфліктну налаштованість партнерів і робить причинами конфлікту те, що за іншого характеру спілкування не спричинило б жодних загострень.

Розглядаючи питання «Ефективне та конфліктне спілкування», наголошуємо на тому, що ефективне спілкування передбачає однакове сприймання і тлумачення партнерами того, що вони повідомляють один одному. Необхідною умовою успішного процесу спілкування є відповідність поведінки людей, що взаємодіють між собою, взаємним очікуванням. Цьому сприяють комунікативні уміння, які виробляються на основі комунікативних здібностей і певних особистісних рис. Необхідно в собі виробляти такі риси як комунікабельність, контактність, високий інтерес до інших людей, товариськість, відсут-

ність тривожності та упередженості, адекватний зворотний зв'язок, пластичність поведінки, артистизм, оптимізм, уміння передбачати поведінку інших людей. Ці риси розвиваються на основі спостережливості, симпатії до людей, прийняття їх такими, якими вони є. Якщо вже виникає зіткнення ідей, інтересів, потреб, тобто, конфлікт, то потрібно уникати деструктивного впливу конфлікту (стрес, гнів, насильство психологічне і фізичне). Гуманістично спрямована особистість завжди буде намагатися вирішити конфлікт шляхом співробітництва та компромісу, а уникатиме шляхів нездорового суперництва, пристосування.

Висновок. Отже, екологізація життя, як і проблеми гуманізації суспільства, це шляхи олюднення, вдосконалення довкілля та соціуму. Останнім часом, поряд із загостренням соціально-економічної кризи в країні, спостерігається загострення зростання споживацько-перетворювального ставлення до довкілля, яке, у свою чергу, негативно впливає на морально-психологічний стан нації. Особливу тривогу викликає екологічна свідомість підлітків та юнацтва, оскільки у цей період відбувається формування ціннісних орієнтацій, зокрема, спрямованості та збереження довкілля або ж егоїстичного ставлення до нього. Актуальність проблеми збереження довкілля у наш час, час техногенних та екологічних катастроф, не тільки зростає, але й загострюється. Для розв'язання масштабної та досить складної проблеми – проблеми подолання екологічної кризи та збереження людства – потрібна, насамперед, робота з підготовки фахівців-екологів, гуманістично спрямованих особистостей, які б досліджували шляхи та методи формування екологічно свідомої людини, тобто людини, яка не тільки поглиблюватиме вже існуючу екологічну кризу, але й буде шукати шляхи виходу з неї.

Список літератури:

1. Гнатенко П.І. Український національний характер. – К.: «ДОК-К» 1997. – 116 с.
2. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмельюк, А.В. Семенова та ін.; За ред. З.Н. Курлянд. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2005. – 399 с.
3. Півторак Г. Українці. Звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993.
4. Сидоренко Л.І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурси. – К.Г.В., 2000.
5. Скребець В.О. Екологічна психологія; Навч. посібник. К.: МАУП, 1998. – 144 с.
6. Скрипченко О., Долинська Л, Огородійчук З. Загальна психологія. – К.: Б.В. 1997.
7. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: Наукове видання. – Тернопіль: Екологічна думка, 2002. – 132 с.

Тимчук И.Н.

Белоцерковский национальный аграрный университет

ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ОРИЕНТИРОВАННОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН ДЛЯ СТУДЕНТОВ-ЭКОЛОГОВ

Аннотация

В статье исследованы этнопсихологические аспекты подготовки будущих экологов в тесной связи с общими экологическими вопросами. Конкретизированы основные черты украинской ментальности. Рассмотрены психологические особенности процесса формирования экологического сознания в юношеском возрасте. Проанализировано содержание психологических учебных дисциплин с точки зрения насыщения их гуманистическим материалом (на основе дисциплин «Психология», «Экологическая психология»).

Ключевые слова: педагогика, этнопсихология, экологическая психология, методика преподавания в вузах.

Tymchuk I.M.

Bila Tserkva National Agrarian University

ETNOPHYSIOLOGICAL ASPECTS AND HUMANITARIAN ORIENTATION IN TEACHING PHYSIOLOGICAL SUBJECTS TO STUDENTS-ECOLOGISTS

Summary

The article deals with the investigation of the aspects of training future ecologists in the close connection with the general ecological problems. The main features of Ukrainian mentality were defined. Physiological peculiarities of the process of ecological consciousness of teenagers were described. The content of physiological subjects from the point of view of humanitarian materials (on the basis of subjects as «Phycology», «Ecological phycology») was analyzed.

Keywords: pedagogical, etnopsychology, ekopsychology, methods of studying in university.